

Kirkerne kæmper også for Ukraines selvstændighed

Af Annika Hvithamar

I januar 2019 fik Den Ortodokse kirke i Ukraine sit selvstændighedsbrev, Tomos, fra patriarken af Konstantinopel. Dermed har en ny selvstændig kirke set dagens lys. Men hvorfor opstår nye ortodokse kirker? Er det primært et politisk spørgsmål, handler det om den historiske udvikling i Ukraine eller er det de religiøse faktorer, som er de udslagsgivende?

I 2016 sendte Ukraines parlament Verkhovna Rada en anmodning om selvstændighed for Ukraines kirker til patriarkatet i Konstantinopel. Anmodningen blev senere samme år fulgt op af et møde mellem den nuværende præsident Petro Porosjenko og patriark Bartolomæus. Samarbejdet førte i oktober 2018 til at Bartolomæus erklærede, at han ville give den ukrainske kirke selvstændighed, en såkaldt *tomos*, og denne blev underskrevet ved en højtidelighed i patriarkatets domkirke i Istanbul 6. januar

2019. Dermed var en ny selvstændig ortodoks kirke en realitet,

Selvom det er valgår i Ukraine i år, og kampen for en selvstændig ukrainsk kirke tydeligvis er en af Petro Porosjenkos mærkesager, er kampen for en selvstændig ortodoks kirke ikke et nyt projekt. Ser vi historisk på fremkomsten af selvstændige ortodokse kirker, hænger de tæt sammen med udviklingen af tilsvarende selvstændige stater. I løbet af den ortodokse kirkes historie er der således gradvist opstået flere og flere selvstændige ortodokse kirker. I nyere tid er disse kirkedannelser særligt sket i forbindelse med det osmanniske riges sammenbrud og etableringen af for eksempel de moderne stater i Rumænien, Grækenland og Bulgarien. Det er derudover også karakteristisk for nye ortodokse kirkedannelser, at der går et godt stykke tid fra, at der opstår et ønske i et givent land om, at deres lokale kirke bliver selvstændig, til at ønsket bliver efterkommet

Annika Hvithamar er lektor i religionshistorie ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet og forsker i ortodoks kristendom og religion i Østeuropa.

af de andre ortodokse kirker. I Rumænien tog det tyve år fra selvstændighedsprocessen gik i gang i 1865 til en selvstændig Rumænsk Ortodoks Kirke blev udråbt i 1885, og i Bulgarien gik der det meste af et århundrede fra ønsket om selvstændighed for den nationale kirke opstod i 1872, til den endelig blev anerkendt 73 år senere i 1945. Med andre ord kan kampen for at få en selvstændig kirke ses som en del af en national selvstændighedsproces. Dette gælder også kampen for kirkeselvstændighed i Ukraine.

Indtil den nylige selvstændighed, har Den Ukrainske Ortodokse Kirke kirkeretsligt set hørt under Moskva-patriarkatet. Tilhørsforholdet til Moskva kan føres tilbage til 1686, hvor patriarkatet i Konstantinopel overførte sin myndighed over de ukrainske områder til Moskva-patriarkatet. I den nuværende konflikt mellem Moskva-patriarkatet og Konstantinopelpatriarkatet over Ukraine er et omdrejningspunkt derfor spørgsmålet om, hvorvidt denne 'overførsel' af kirkelig myndighed skal ses som en midlertidig foranstaltning (som patriarkatet i Konstantinopel hævder) eller en permanent overdragelse (som patriarkatet i Moskva hævder).

Allerede i forbindelse med den russiske revolution i 1917 eksisterede der et ønske i Ukraines ortodokse kirke om egentlig selvstændighed fra Moskva. Sovjetperioden satte en stopper for selvstændighedsbestrebelserne, men i forbindelse med Sovjetunionens sammenbrud i 1991 genopstod ønsket, og i 1992 udråbtes en fælles selvstændig ukrainsk kirke. Denne

kirke brød med Moskva-patriarkatet og henvendte sig til Konstantinopel for at få anerkendt sin selvstændighed. Men der opstod hurtigt strid om lederskabet af den nye ukrainske kirke, som igen førte til en intern splittelse. Følgen blev, at der indtil 2018 var to ukrainske ortodokse kirker i Ukraine: Den Ukrainske Ortodokse Kirke-Kiev-patriarkatet og Den Ukrainske Autokefale Ortodokse Kirke. Udover disse to selvudråbte kirker fortsatte Den Ukrainske Ortodokse Kirke-Moskva-patriarkatet, det vil sige den kirkestruktur, som forblev loyal over for Rusland, sit virke i Ukraine. Resultatet var tre ortodokse kirker – med en udpræget navnelighed. Konstantinopel afviste derfor at anerkende en selvstændig kirkestruktur, så længe de forskellige kirker ikke kunne finde sig til rette internt – og i erkendelse af, at Moskva-patriarkatet var kategorisk imod løsrivelsen.

Petro Porosjenko står derfor på historisk grund, når han ønsker selvstændighed for landets kirke, både i forhold til den generelle historiske udvikling og den specifikke udvikling i forhold til ukrainsk historie. Forskellen på situationen i begyndelsen af 1990'erne og nu er, at de to udbryderkirker igen er blevet forenede, og at den konstantinopolitanske patriarkat nu har valgt at efterkomme det ukrainske ønske om kirkelig selvstændighed – på trods af Moskva-patriarkatets fortsatte modstand.

Men hvorfor har en kirkeleder med hjemstavn i Istanbul indflydelse på organisationen af kirkesamfund i Ukraine? Svaret hænger sammen med

den traditionelle organisationsstruktur i ortodokse kirker. For det handler om, hvem der bestemmer over hvem.

Den ortodokse kirke

Ortodokse kirker kan både ses som en enhed, 'den ortodokse kirke' og som mange forskellige ortodokse kirker. Når der tales om den ortodokse kirke, handler det om det religiøse fællesskab, som det for eksempel giver sig til udtryk i liturgi, kirkelov og sakramenteforståelse. Denne enhed udtrykker sig ved nadverfællesskabet – at alle ortodokse kan gå til alters i alle ortodokse kirker, uagtet om de befinder sig i Moskva, Athen, Tbilisi eller Sofia – eller Kiev. Da Konstantinopel offentliggjorde sin beslutning om at give Ukraine selvstændighed, reagerede Moskvapatriarkatet øjeblikkeligt ved at bryde nadverfællesskabet med Konstantinopelpatriarkatet. Om bruddet bliver helet, som det er sket flere gange før, eller om det er endeligt, hvad der ville være første gang siden bruddet med den katolske kirke i 1054, er for tidligt at sige noget om. Men kirkeligt set er det et ganske dramatisk træk. For dermed splittes den ortodokse enhed, som netop udtrykkes i betegnelsen den ortodokse kirke.

Men de ortodokse kirker er også en række selvstændige kirker. Denne forståelse af selvstændighed går helt tilbage til den oldkirkelige struktur, formelt besluttet ved koncilet i Nikæa i 325. Ved dette koncil blev det stadfæstet, at den kristne kirke ikke har

et samlet overhoved, men en række 'provinser'. Den lokale patriark bestemmer suverænt over kirkelige forhold i det geografiske område, den provins, som han er patriark over. Ingen patriark har således myndighed over andre patriarkers områder. Det er dette princip om ligestilling, som med tiden blev til en uoverstigelig konflikt mellem de østkirkelige patriarkater og den vestlige patriark – det vil sige paven. Princippet om ligestilling var altså kraftigt medvirkende til skismaet i 1054. Sagt med andre ord er princippet om ligestilling mellem patriarkaterne et kardinalpunkt i ortodokse kirker. Den ortodokse kirke har heller ikke i dag én leder, der kan sammenlignes med den katolske pave. Hver patriark, det vil sige ledere af selvstændige kirker, har absolut kirkelig myndighed over det geografiske område, som patriarkatet dækker.

Ukraine - mellem Moskva og Konstantinopel

Når spørgsmålet om den ukrainske kirkes selvstændighed bliver til en konflikt mellem Moskvapatriarkatet og Konstantinopelpatriarkatet, hænger det igen sammen med organisationsstrukturen i den ortodokse kirke.

Princippet om ligestilling mellem biskopperne har en undtagelse. I oldkirken var det anerkendt, at den romerske biskop var 'den første blandt brødre' (primus inter pares). Da Øst- og Vestkirken blev splittet op i 1054, overgik denne æresforrang til patriarken i Konstantinopel. Indtil det byzantinske imperiums sammenbrud var det derfor den konstantinopoli-

tanske patriark, der som den første blandt brødre havde autoriteten som mægler mellem de andre ortodokse kirker, når der opstod uenigheder mellem dem. Det er denne autoritet, som Konstantinopel stadig påberåber sig i den kontrovers, der er opstået mellem den ukrainske og den russiske kirke. Men det er også denne autoritet, som ikke fuldt ud længere anerkendes af Moskvapatriarkatet. Sidstnævnte påberåber sig ligestillingsprincippet i de ortodokse kirker og dermed at Konstantinopel ikke har ret til at blande sig i de forhold, der angår Moskvapatriarkatet, altså myndigheden over den ukrainske hjord.

I dag er der 14-16 selvstændige (autokefale) ortodokse kirker, hvis den ukrainske kirke tælles med. Når tallet er lidt vævende, hænger det sammen med, at en ny selvstændig kirke skal anerkendes af alle de andre selvstændige ortodokse kirker. For eksempel er Den Amerikanske Ortodokse Kirke ikke anerkendt af blandt andet Konstantinopelpatriarkatet og Den Græske Ortodokse Kirke. Udover de selvstændige kirker er der også en række selvstyrende (autonome) kirker, for eksempel Den Estiske, Hviderussiske og Moldaviske Ortodokse Kirke. Disse hører under en selvstændig (autokefal) kirke. Kirken i Ukraine har således, kanonisk set, indtil 2019 været en selvstændig kirke under Moskvapatriarkaet.

Konstantinopel var tidligere centrum for det byzantinske imperium. I dag er patriarken af Konstantinopel principielt også såkaldt økumenisk patriark, det vil sige patriark for de

ortodokse, som ikke hører under en anden autokefal kirke – for eksempel danske, engelske eller franske ortodokse kristne. Men realpolitisk er patriarkatet, som et resultat af Atatürks sekulære ideologi og den nuværende tyrkiske religionspolitik, reduceret til et lille område i Fanar-distriktet i Istanbul. Her bor kun omkring 4.000 ortodokse kristne. Moskvapatriarkatet er derimod vokset til at være langt den største ortodokse kirke med omkring 100 millioner tilhængere ud af de estimerede 260 millioner ortodokse i verden. Efter Sovjetunionens sammenbrud har den ortodokse kirke endvidere i stigende grad fået den russiske stats støtte, og dette har givet ny luft til en gammel drøm hos Moskvapatriarkatets om at overtage Konstantinopels plads som *de facto* leder af de ortodokse kirker.

Konflikten om overherredømmet over Ukraines kirker hænger i høj grad sammen med denne positionering. For hvis den nye Ortodokse Kirke i Ukraine får tilslutning fra de omkring 11.000 menigheder, der i dag hører under Den Ukrainske Ortodokse Kirke - Moskvapatriarkatet, er det et alvorligt anslag mod Moskvapatriarkatets autoritet. Dette skyldes, at Moskvapatriarkatet derved mister omkring ¼ af patriarkatets hjord, så der kan blive tale om en betydelig formindskelse af Den Russiske Ortodokse Kirke. Set fra Istanbul, er situationen den modsatte. For selvom Konstantinopel nu har givet den Ortodokse Kirke i Ukraine selvstændighed, er den stadig ikke et patriarkat, og hører derfor stadig under Kon-

stantinopels interessesfære. Konstantinopel har dermed fået udvidet sin indflydelse betydeligt.

Kanonisk territorium og ortodoks enhed

Så handler konflikten primært om politik? Kun hvis man ser religion som en sfære, som er adskilt fra al anden virksomhed. For naturligvis er en kirke optaget af, hvilken autoritet og ejendomme den besidder og hvor stor, dens jurisdiktion er. Det er en del af det religiøse virke og faktiske virkerum. Inden for den ortodokse verden har særligt Moskvapatriarkatet, under ledelse af den nuværende patriark Kirill, desuden forsvaret en ortodoks russisk interessesfære, et 'kanonisk territorium'. I begrebet ligger en opfattelse af, at den ortodokse kirke har ret til at være enerådende som religion på det territorium, som kirken dækker. I denne optik er Ukraine en del af Moskvapatriarkatets kanoniske territorium og i den forstand udelelig fra den russiske moderkirke. Det er desuden karakteristisk for tilhængerne af et kanonisk territorium, at de ønsker at modvirke etnofyletisme (fra græsk: *ethnos* (folk) og *phyletismos* (tribalisme)). Etnofyletisme har en tendens til at sætte lighedstegn mellem etnisk, nationalt og religiøst tilhørsforhold. Det vil sige en opfattelse af, at man for at være "rigtig" rumæner, russer eller græker bør være rumænsk-ortodoks, russisk-ortodoks eller græsk-ortodoks. Med

Med andre ord sættes det nationale fælleskab højere end den fælles identitet som ortodokse kristne.

andre ord sættes det nationale fælleskab højere end den fælles identitet som ortodokse kristne. Etnofyletisme har været et tilbagevendende tema i ortodoks kristendom, ikke mindst på grund af det tætte forhold mellem verdslig og gejstlig magt i disse kirker – og er et erklæret kætteri. Den russiske patriark Kirill har ofte udtrykt sig om nødvendigheden for, at ortodokse kristne ikke splittes op i nationer, der bekæmper hinanden, men forbliver en samlet kristenhed. Teologisk set kan hans modstand mod en selvstændig ukrainsk

kirke forstås inden for rammen af et forsvar for et kanonisk territorium og en kamp mod etnofyletisme. Og der er en tæt forbindelse mellem etnicitet og religion i de ortodokst dominerede stater. En ny undersøgelse fra det amerikanske analyseinstitut Pew Forum fortæller, at 51 procent af ukrainerne (ud af de 78 procent af befolkningen, som selvidentificerer sig som ortodokse kristne) siger, at det i større eller mindre grad er vigtigt at være ortodoks for at være ukrainere. Dette skal ses på baggrund af andre undersøgelser, som påpeger at selvidentifikationen ikke kobles med hyppig religiøs praksis. Regelmæssig kirkegang, daglige bønner eller overholdelse af fasteregler udføres af under 30 procent af selverklærede ortodokse ukrainere. Sammenhængen mellem etnicitet og religion er således i højere grad en identitet end en religiøs praksis. Den store og folkelige opbakning til den nye selvstændige ukrainske

FOTO: Ved en forenende samling i Kyjiv den 15. december 2018 forenedes de ortodokse kirker i Ukraine. Dermed løsrev overhovederne officielt de ukrainske kirker fra et russisk patriarkat.

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Ældgamle historiske problematikker har fået ny relevans i dag. Det gælder også de religiøse problematikker.

kirke kan derfor snarere ses som et udtryk for en national end en religiøs vækkelse.

Konflikten om den ukrainske kirkes selvstændighed viser, som den amerikanske religionssociolog José

Casanova har påpeget, at ældgamle historiske problematikker har fået ny relevans i dag. Det gælder også de religiøse problematikker. Selvom fremkomsten af den ny ortodokse kirke snævert set handler om myndighed, fletter den sig ind i en fortælling om historisk rivalisering, grænsedragninger og national identitetspolitik i det nutidige Ukraine.

○○○